

Журавльова Л.П., Шпак М.М.

Емпатія як психологічний механізм розвитку міжособистісного емоційного інтелекту

Журавльова Лариса Петрівна, доктор психологічних наук, професор,
Житомирський державний університет ім. І. Франка, м. Житомир, Україна

Шпак Марія Мирославівна, кандидат педагогічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль, Україна

Анотація. У статті розкрито поняття про емоційний інтелект особистості. Обґрунтовано роль емпатії у розвитку міжособистісного емоційного інтелекту. Проаналізовано види та рівні емпатійних ставлень молодших школярів до однолітків.

Ключові слова: емоційний інтелект, емпатія, молодший шкільний вік

Постановка проблеми. Пізнати світ почуттів людини – це в широкому значенні пізнати саму людину. Через наші емоційні переживання проявляються як найглибші наші потреби, мотиви, прагнення, так і наші найпотаємніші мрії і сподівання. Саме тому протягом останніх років проблема емоційного інтелекту надзвичайно привертає увагу багатьох психологів. Завдяки емоційному інтелекту ми можемо не тільки розпізнавати власні емоції й почуття, а й розуміти їх та мудро керувати ними.

Метою статті є розкриття структурно-функціональних характеристик та особливостей розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці у поєднанні з емпатійними ставленнями дитини до однолітків, бо у повсякденному житті важко диференціювати емоційні переживання щодо власного внутрішнього світу та зумовлені ставленням до нас інших людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема емоційного інтелекту особистості є однією з малодосліджених і досить дискусійних у психологічній науці. Це пов'язано з тим, що поняття "емоційний інтелект" є порівняно новим і долученим до психологічного тезаурусу лише в останні десятиліття. Феномен емоційного інтелекту почав привертати увагу дослідників лише в кінці 90-х років ХХ ст., завдяки працям американських психологів Джона Майєра та Пітера Саловея, які вперше ввели це поняття у науковий обіг [13].

Серед дослідників не існує єдиного погляду на природу цього феномену, його структурно-функціональні характеристики та механізми. На думку Г.Г. Гарскової, емоційний інтелект – це "здатність розуміти ставлення особистості, репрезентовані в емоціях, та керувати емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу і синтезу" [4, с. 26].

Д.В. Люсін запропонував трактувати емоційний інтелект як "здібності до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними" [9, с. 33]. Е.Л. Носенко визначає емоційний інтелект як "інтегральну властивість особистості, у якій відображаються всі найважливіші аспекти функціонування людини як суб'єкта життєдіяльності: ставлення до навколишнього світу, до себе як суб'єкта активності, до інших як партнерів у спілкуванні й взаємодії" [10, с. 101].

Встановлено, що структуру емоційного інтелекту складають внутрішньоособистісний (спрямований на власні емоції) та міжособистісний (спрямований на емоції інших людей) компоненти [5; 9; 13]. Перший характеризується такими складовими, як сприймання й розуміння власних емоцій та емоційна саморегуляція. Другий компонент включає сприймання й розуміння емоцій Іншого та управління ними.

Функціональні характеристики емоційного інтелекту визначаються системою емоційних ставлень до себе

як суб'єкта пізнання, до Світу та інших людей, які репрезентуються у соціальній взаємодії та спілкуванні.

З усього вищезазначеного можна зробити висновок, що емоційний інтелект є складним психічним утворенням, яке має одночасно і когнітивну, і емоційну, і особистісну природу, а одним з основних механізмів його розвитку та актуалізації є емпатія.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпатія є ключовим психологічним механізмом, який забезпечує здатність людини розуміти й управляти емоціями інших людей. З огляду на це, проаналізуємо теоретичні підходи до дослідження природи емпатії, її розвитку в молодшому шкільному віці та розкриємо особливості взаємозв'язку емоційного інтелекту з емпатією, яка є базовою категорією у контексті нашого дослідження.

Проблема емпатії, її місце в структурі особистості, в системі загальнолюдських цінностей, її роль у процесі спілкування та міжособистісній взаємодії розглядалися багатьма філософами-етиками, психологами, педагогами. Аналіз наукових джерел дозволив виокремити кілька основних підходів щодо розуміння психологічної природи емпатії, які склалися в сучасній психологічній науці.

Представники першого підходу (В. Мак-Дугалл, Т.І. Пашукова та ін.) розглядають емпатію як емоційне явище, яке забезпечує емоційну співучасть у переживаннях іншої людини та її емоційне прийняття. У процесі соціальної взаємодії, особистість емоційно відгукується на почуття іншої, сприймає радість Іншого як власну, відчуває його біль як свій.

У контексті другого підходу (Т.П. Гаврилова, О.Г. Ковальов, А.В. Соломатіна та ін.) емпатія трактується як афективно-когнітивне явище, яке забезпечує не лише співпереживання з Іншим, а й пізнання Іншого, проникнення у його внутрішній світ.

Третій підхід (В.І. Войтко, А.П. Сопіков, Р.Б. Карамуратова та ін.), визначає емпатію як когнітивне явище, яке забезпечує розуміння та аналіз переживань іншої людини. Емпатія трактується як "... розуміння відношень, почуттів, психічних станів іншої особи на відміну від симпатії, для якої характерне співпереживання" [11, с. 40].

Представники четвертого підходу (С.Б. Борисенко, Л.П. Журавльова, Т. Рібо та ін.) розглядають емпатію як складне інтегральне психологічне явище, яке поєднує у собі емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти. Ця сукупність взаємопов'язаних елементів відображає складну ієрархічну структуру та динаміку цього явища, яке у розгорнутому вигляді складається з чотирьох ланок: споглядання – співпереживання – переживання з приводу почуттів Іншого – сприяння [7].

Дослідники (Т.П. Гаврилова, А.П. Сопіков та ін.) виокремлюють також і певні види емпатії: емотивну,

пізнавальну, предикативну, поведінкову (діяльнісну, конативну). Емотивна емпатія передбачає емоційний відгук на будь-які прояви почуттів з боку інших. Як правило, відбувається сприймання емоціогенної ситуації, зараження емоціями іншої людини, проявляється здатність відчувати її емоційне благополуччя чи неблагополуччя. Пізнавальна емпатія забезпечує розуміння емоційних переживань, осмислення внутрішнього стану іншої людини. У наслідок цього може проявлятися здатність передбачати емоційні реакції інших людей (предикативна емпатія), а також співпереживання чи співчуття, які можуть спонукати до сприяння, емоційної підтримки, допомоги іншій людині (конативна емпатія). Як бачимо, перелічені види емпатії виділяються на основі функціонування провідного компонента в її структурі.

Зауважимо, що на початку XXI століття розроблено цілісну концепцію розвитку емпатії людини на засадах інтеграції системного, еволюційно-генетичного, соціокультурного та гуманітарного підходів [6]. Доведено, що емпатія є цілісним ієрархічно структурованим, багатовимірним утворенням. Виділено і ґрунтовно описано психологічні механізми її виникнення і функціонування. Встановлено, що відображення переживань іншої людини та їх трансформація може бути різної міри складності й відбуватися на відповідних рівнях: неусвідомленому (фізіологічному), частково усвідомленому (психофізіологічному), усвідомленому (соціо-психологічному) і надсвідомому (духовному).

На фізіологічному рівні, як правило, відбувається споглядання і сприймання емпатогенної ситуації, зараження емоціями об'єкта емпатії (емпата). На психофізіологічному рівні – ідентифікація суб'єкта емпатії з її об'єктом, наслідком чого є переживання суб'єктом емпатії емоцій, ідентичних емоціям емпата (співпереживання). На соціопсихологічному рівні суб'єкт емпатії переживає з приводу почуттів, переживань Іншого у формі співчуття, співрадість, заздрості чи злорадстві, буде моделі поведінки сприяння чи протидії, реалізує ці моделі. На духовному рівні досягаються смислові, екзистенційні утворення об'єкта емпатії й відчуваються його вершинні, містичні переживання. Відбувається це у вигляді надвчущання, вершинних переживань, трансперсонального спілкування, альтруїзму [6].

Отже, багатоаспектний розгляд змісту категорії "емпатія" дає нам змогу розглядати її як інтегральне особистісне утворення, яке є особливою здатністю суб'єкта до відображення внутрішнього світу іншої людини, що дозволяє партнерам досягти взаємозгоджених позицій у процесі спілкування і реалізувати суб'єкт-суб'єктну міжособистісну взаємодію.

Водночас емпатія розглядається як умова розвитку моральної свідомості особистості (І.Д. Бех, Л.І. Божович, М.Й. Боришевський та ін.), її емоційної зрілості (Г.М. Бреслав, О.Я. Чебикін та ін.), механізм просоціальної поведінки (Т.П. Гаврилова, А.В. Соломатіна та ін.), структурна складова емоційного інтелекту, яка полягає у здатності розпізнавати емоції інших людей, що, у свою чергу, сприяє кращій соціальній адаптації особистості в суспільстві (Д. Гоулман).

Проте, проблема взаємозв'язку особливостей розвитку емоційного інтелекту особистості з емпатією, зокрема з емпатійними ставленнями молодших школярів ще потребує подальшого вивчення.

Молодший шкільний вік є унікальним, неповторним етапом у процесі емоційного розвитку особистості [3].

Новим для дитини семи років, наголошує Л.С. Виготський [1], є втрата нею дитячої безпосередності і, натомість, набуття здатності до узагальненого переживання, "інтелектуалізації афекту", диференціації внутрішньої і зовнішньої сфер особистості.

З віком почуття і переживання стають складнішими, більш диференційованими. Дитина починає усвідомлювати зміст почуттів, розуміти, що означає "я радію", "я сердита" та ін., тобто починає свідомо орієнтуватись у власних емоціях. Її переживання набувають смислу, вони узагальнюються, формується логіка почуттів. Без таких змін новий етап розвитку, перехід до шкільного віку був би неможливим [1].

У цьому віці активно розвиваються всі види почуттів (моральні, інтелектуальні, естетичні). Проте, доведено, що особливо яскраво виявляються інтелектуальні почуття, які актуалізуються, перш за все, у навчально-пізнавальній діяльності.

З віком характер емоційної поведінки молодшого школяра змінюється: він уже більш стримано проявляє свої емоції, особливо у класному колективі. У нього розвивається здатність до емоційної саморегуляції (В.А. Крутецький, П.М. Якобсон та ін.).

На даному етапі онтогенезу поряд з інтересом до себе виникає інтерес і до внутрішнього світу інших людей. Учень намагається зрозуміти характер їхніх переживань, стосунки між ними, а також їх ставлення до нього. Доведено, що молодший шкільний вік є сензитивним для розвитку особистісно-смислової емпатії [6].

Зважаючи на те, що емоційність є характерною рисою молодших школярів, а пізнавальна рефлексія – психологічним новоутворенням у дітей цього віку, "єдність афекту та інтелекту" [1] набуває у них симбіотичного поєднання. "Думка учня початкових класів невід'ємна від емоцій і почуттів" (В.О. Сухомлинський). Враховуючи викладене вище, можна припустити, що молодший шкільний вік є також найбільш сензитивним для розвитку емоційного інтелекту, а емпатія є основним психологічним механізмом міжособистісного емоційного інтелекту, який забезпечує успішність спілкування і соціальної взаємодії. Обґрунтуємо авторські міркування.

На основі отриманих емпіричних даних про особливості розвитку емпатії у молодшому шкільному віці, виділено види та рівні емпатійних ставлень молодших школярів стосовно однолітків [7].

Учні першої групи (I рівень емпатійних ставлень – дисонансні емпатійні ставлення) характеризувалися дієюю і стійкою негативною спрямованістю на іншу людину, яка у відносинах з іншими, особливо з ровесниками, проявлялася в байдужості до їх потреб, запальності, агресивності або злорадстві. Відтак, ми можемо припустити, що у цих дітей дуже низький рівень розвитку емоційного інтелекту, особливо його міжособистісного компоненту.

Представники II рівня емпатійних ставлень (еґоцентричних) характеризувалися нестійкою негативною спрямованістю на іншого, добре розвиненою ідентифікацією з суб'єктом взаємин. Вони співпереживали тим, хто потребував допомоги, тобто інший виступав для них стимулом власних переживань. Учень переживав відчуття іншого ніби за себе, оскільки вони мали місце в його минулому досвіді. Цей рівень емпатійних ставлень нестійкий, оскільки школярі, які проявляли його, за певних умов могли бути як агресивними, так і співчутливими. Це дозволяє нам припустити, що рівень

розвитку емоційного інтелекту у цих дітей є невисоким, оскільки дитина здатна лише відчувати емоційний стан іншої людини, ставити себе на місце інших, бачити в них подібних собі, але не проявляє реальної співдії. Хоча дитина вже розуміє, що у складній для однолітка ситуації від неї чекають допомоги, у повсякденному житті вона намагається відсторонитися від співучасті у цій ситуації, задовольняючи, перш за все, особисті інтереси. Очевидно, це пов'язано з характерною для дітей даного віку зосередженістю на власній особистості, на своїх переживаннях і потребах [8].

Результати досліджень Т.П. Гаврилової [3], спрямовані на вивчення природи й механізмів розвитку емпатії в молодшому шкільному віці, підтверджують те, що учням початкових класів більш притаманне співпереживання. Т.П. Гаврилова пов'язує дану закономірність з орієнтацією дітей молодшого шкільного віку на себе, на власне благополуччя. Разом з тим, зазначає, що діапазон емоційної сприйнятливості і сфери співпереживання дитини цього віку обмежений. Водночас О.І. Власовою [2] емпірично підтверджено, що здібність адекватно "зчитувати" невербальну інформацію з обличчя, формується у цьому віці більш активно у порівнянні зі здатністю до систематизації емоційних проявів людини за іншими носіями експресії (особливості поз, жестів, виразних рухів). При цьому дівчатка краще ідентифікують за виразом обличчя, порівняно з хлопцями.

З огляду на зазначене вище, ми можемо стверджувати, що у дітей даної групи розвиток емоційного інтелекту знаходиться на сенсорно-перцептивному рівні і забезпечує здатність до сприймання та розпізнавання своїх та чужих емоцій і почуттів. Прояв співпереживання дітьми даної групи, в основі якого лежить психологічний механізм ідентифікації, передбачає лише емоційний відгук на переживання інших.

Молодші школярі III групи (суб'єктноцентричні емпатійні ставлення) мали позитивну спрямованість на оточуючих, проявляли до них співчуття. Однак, ця спрямованість була ще не досить стійкою, оскільки в окремих випадках представники цієї групи проявляли лише співпереживання, а за певних обставин у них виникало прагнення до реальної співучасті об'єкту емпатії. Їх ставлення до людей в основному пасивне. Ті, хто співчуває, готові допомогти іншому, однак цю готовність вони реалізують рідко і ситуативно. Така поведінка молодших школярів зумовлена, на нашу думку, віковими особливостями дітей, оскільки у них поряд з розвинутою рефлексією, розвиток децентрації ще недостатній. І.М. Коган [8], досліджуючи особливості розвитку емпатії у дітей молодшого шкільного віку, стверджує, що їм характерна здатність до безпосередньо-емоційного співпереживання та чуттєво-образного співчуття, що проявляється у формах емоційної ідентифікації та розуміння моральних колізій. Рефлексивно-особистісне взаєморозуміння викликає значні утруднення у зв'язку з недостатнім рівнем сформованості здатності до особистісної рефлексії і загальною низькою спрямованістю на інших людей.

Ми вважаємо, що на психічному рівні емоційний інтелект проявляється у здатності людини розуміти та управляти своїми емоціями. Прояв співчуття дітьми даної групи передбачає когнітивну орієнтацію в соціальній ситуації, але актуалізує лише внутрішнє прагнення сприяти об'єкту емпатії, оскільки емоційна децентрація у цих дітей ще недостатньо добре розвинена.

В учнів, які проявляли IV рівень емпатійних ставлень (дієвий), досить добре розвинена когнітивна децентрація, антиципація, проте недостатні сила і глибина переживань не завжди забезпечували реалізацію вибудованої моделі поведінки. Для представників цієї групи додатковим стимулом для реалізації внутрішнього сприяння був зовнішній контроль, мінімальна витрата енергії на допомогу і т.п., тобто дієвість цього рівня ставлень часто обмежувалися лише побудовою моделі поведінки допомоги (для вирішення конфлікту) або коопераційними діями. Такої ж думки дотримується і Є.А. Шовкомуд, зазначаючи, що молодші школярі найчастіше надають підтримку лише близьким друзям, співчуття проявляють несамостійно, за ініціативою вчителя, наслідуючи його приклад [12]. Це дозволяє зробити висновок, що хоча учні початкових класів уже розуміють зміст почуттів, обізнані з моральними чеснотами, етичними нормами, їхня поведінка часто залежить від зовнішнього контролю дорослих, особистого прикладу вчителів і батьків.

На соціопсихологічному рівні емоційний інтелект виступає як властивість особистості, яка проявляється у здатності розуміти та управляти емоціями інших, що забезпечує ефективність спілкування і міжособистісної взаємодії з іншими людьми. Прояв емпатії дітьми даної групи передбачає когнітивну орієнтацію в соціальній ситуації і актуалізує спочатку внутрішнє сприяння об'єкту емпатії, а потім і зовнішнє, яке проявляється у наданні реальної допомоги іншій людині.

Слід зазначити, що високий рівень розвитку емоційного інтелекту є, на нашу думку, основою для розвитку емоційної креативності особистості. Це підтверджують також результати досліджень І.М. Андрєвої, Дж. Еверілла та інших вчених. Метою емоційної креативності особистості є, на нашу думку, гармонізація емоційного середовища, як внутрішнього, так і зовнішнього. Емоційний інтелект дозволяє дитині не тільки успішно адаптуватися до соціального середовища, а й активно впливати на нього та змінювати його. Це проявляється на дієвому рівні емпатійних взаємин молодших школярів.

Вищий рівень емпатійних ставлень (альтруїстичний) проявляли школярі п'ятої групи. Вони характеризувалися стійкою позитивною спрямованістю на іншу людину, яка завжди реалізувалася в конкретних справах. У них, окрім особистісної рефлексії, добре розвинена децентрація, антиципація. Такі учні миттєво відчували стан іншої людини, прогнозували подальший розвиток ситуації і реалізували можливість її допомогти навіть на шкоду власним потребам й інтересам. Можна стверджувати, що у таких дітей альтруїзм виступав як якість особистості. За даними дослідження О.І. Власової [2, с. 280], у молодшому шкільному віці альтруїстична спрямованість, яка активно підживлює розвиток емпатійних переживань, стає провідною особистісною установкою. Вона проявляється в доброзичливості учнів, поступливості й готовності активно турбуватися про інших.

З огляду на це, ми можемо стверджувати, що верхню частину розвитку емоційного інтелекту є екзистенційно-духовний рівень, пов'язаний з досягненням особистістю емоційної зрілості, яка сприяє її надчуттєвому проникненню у внутрішній світ, духовній та емоційній єдності з іншими людьми та зі світом загалом, і реалізуються в потребі у високих переживаннях – істини, добра, краси, любові.

Таким чином, узагальнюючи результати наукових досліджень та власних емпіричних даних [6; 7] ми можемо стверджувати наступне:

1. У молодшому шкільному віці розвиток емпатії пов'язаний з власним емоційним досвідом та зовнішнім контролем. В основі розуміння емоцій інших людей лежить рефлексія власних емоцій. Тому розвиток емпатії здійснюється через емоційне самоусвідомлення молодших школярів.

2. Молодший шкільний вік є сензитивним періодом для розвитку емоційного інтелекту.

3. Емпатія є основним психологічним механізмом розвитку міжособистісного емоційного інтелекту, який забезпечує успішність спілкування і соціальної взаємодії. Чим вищий рівень розвитку емпатійних ставлень молодших школярів (від дисонансних до альтруїстичних), тим вищим є рівень розвитку міжособистісного емоційного інтелекту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вище зазначене, можемо констатувати, що у молодшому шкільному віці відбувається інтенсивний розвиток емоційного інтелекту дитини у зв'язку з набуттям нею здатності до узагальненого переживання, "інтелектуалізації афекту", усвідомлення змісту почуттів, прояву розмаїття всіх форм і видів емпатії, а також типів емпатійних ставлень, які зумовлюють її емоційну зрілість та особистісне зростання. Саме емоційний інтелект є тим знаряддям, завдяки якому відбувається емоційне самопізнання, оцінювання емоційних ситуацій та проявів емпатійного ставлення до інших людей. Потребують подальшої розробки психолого-педагогічні технології розвитку емоційного інтелекту молодших школярів у процесі навчальної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии / Л.С. Выготский. – СПб.: Союз, 1997. – 224 с.
2. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку / О.І. Власова. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2005. – 308 с.
3. Гаврилова Т.П. Экспериментальное изучение эмпатии у детей младшего и среднего школьного возраста / Т.П. Гаврилова // Вопросы психологии. – 1974. – №5. – С. 107-114.
4. Гарскова Г.Г. Введение понятия "эмоциональный интеллект" в психологическую теорию / Г.Г. Гарскова // Тезисы науч.-практ. конференции "Ананьевские чтения". – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 1999. – С. 26.
5. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман // Пер. с англ. А.П. Исаевой. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – 478 с.
6. Журавльова Л.П. Психологія емпатії / Л.П. Журавльова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2007. – 328 с.
7. Журавлева Л.П. Эмпатийные отношения детей, воспитывающихся вне семьи / Л.П. Журавлева // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17. – № 4. – С. 91-98.
8. Коган І.М. Емпатія і особливості її розвитку у дітей молодшого шкільного віку: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / І.М. Коган. – К.: Ін-т психології імені Г.С. Костюка АПН України, 2005. – 20 с.
9. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М.: Ин-т психол. РАН, 2004. – С. 29-36.
10. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості / Е.Л. Носенко // Психологія і суспільство. – 2004. – №4. – С. 95-109.
11. Психологічний словник / За ред. В.І. Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с.
12. Шовкомуд Е.А. Эмоциональная отзывчивость / Е.А. Шовкомуд // Советская педагогика. – 1991. – №3. – С. 79-83.
13. Mayer J.D., Salovey P. The Intelligence of emotional intelligence // Intelligence. – 1993. – V.17. – №4. – P. 433-442.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Vygotsky L.S. Issues of child psychology / L.S. Vygotsky. – SPb.: Union, 1997. – 224 p.
2. Vlasova O.I. Psychology of social skills: structure, dynamics, factors of development / O.I. Vlasova. – K.: Publishing Center "Kyiv University", 2005. – 308 p.
3. Gavrilova T.P. Experimental study of empathy in young children and secondary school age / T.P. Gavrilova // Questions of psychology. – 1974. – №5. – P. 107-114.
4. Garskova G.G. The introduction of the concept of "emotional intelligence" in psychological theory / G.G. Garskova // Abstracts of scientific-practical conference "Anan'evskij reading". – SPb.: Publishing House of St. Petersburg University Press, 1999. – P. 26.
5. Goleman D. Emotional Intelligence / D. Goleman // Trans. from English A.P. Isayeva. – M.: AST: Astrel, 2011. – 478 p.
6. Zhuravlova L.P. Psychology of empathy / L.P. Zhuravlova. – Zhytomyr: Publisher Zhytomyr State University named after I. Franko, 2007. – 328 p.
7. Zhuravlova L.P. Empathy relationship of children living outside the family / L.P. Zhuravlova // Psychological Journal. – 1996. – V. 17. – № 4. – P. 91-98.
8. Kogan I.M. Empathy and especially its development in primary school children: Abstract thesis ... candidate psychology sciences: 19.00.07 / I.M. Kogan. – K.: Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 2005. – 20 p.
9. Lyusin D.V. Current concepts of emotional intelligence // Social intelligence: Theory, measurement, research / Edited by D.V. Lyusin, D.V. Ushakov. – M.: Institute of Psychology Russian Academy of Sciences, 2004. – P. 29-36.
10. Nosenko E.L. Emotional intelligence as a socially significant integral property of the individual / E.L. Nosenko // Psychology and Society. – 2004. – №4. – P. 95-109.
11. Psychological Dictionary / Edited by V.I. Voitko. – K.: High School, 1982. – 216 p.
12. Shovkomud E.A. Emotional responsiveness / E.A. Shovkomud // Soviet pedagogy. – 1991. – №3. – P. 79-83.

Zhuravlova L.P., Shpak M.M.

Empathy as a psychological mechanism of the development of interpersonal emotional intelligence

Abstract. The article discloses the concept of emotional intelligence of personality. The role of empathy in the development of interpersonal emotional intelligence is substantiated. The types and levels of empathic attitudes of elementary school pupils to their peers is analyzed.

Keywords: emotional intelligence, empathy, elementary school age

Журавлева Л.П., Шпак М.М.

Эмпатия как психологический механизм развития межличностного эмоционального интеллекта

Аннотация. В статье раскрыто понятие об эмоциональном интеллекте личности. Обоснована роль эмпатии в развитии межличностного эмоционального интеллекта. Проанализированы виды и уровни эмпатийных отношений младших школьников к сверстникам.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, эмпатия, младший школьный возраст